

UngBereg

1 9 9 9

A PÁNSÍP IRODALMI, KRITIKAI ÉS MŰVELŐDÉSI ALMANACHJA

Szerkeszti:
Berniczky Éva

Az összeállításban részt vett:
Csernicskó István és Fedinec Csilla

Kiadja az UngBereg Irodalmi és Művelődési Alapítvány
1054 Budapest, Báthori u. 20.

ISSN 1419-3086

A 1993 óta jelenik meg. Alapító főszerkesztő, felelős kiadó:
Balla D. Károly

Levélcím: Ungvár (Uzhgorod), Vár u. (Zamkova) 8.,
294000 – Ukrajna. Tel/fax (00) 380 31 22 326 58

A kiadvány az Anyanyelvi Konferencia,
valamint Olvasóink támogatásával jelent meg.

UNGBEREG KIADVÁNYSOROZAT – 1.

IRODALOM •

Cséka György	4	Víkend
Bagu László	6	Versek
Pócs István	10	Káinok kezébe
Berniczky Éva	12	Üvegszemű angyalok
Lászlóffy Aladár	20	Nemzeti gyermekszoba
Gyárfás Endre	23	Mediterraneum
Tari István	26	Szonettek
Nagy Zoltán Mihály	28	Új csillagon
Balla László	36	Egyedül a hallban
Vári Fábián László	38	Kisasszony-napra, Világtalan csillag
Szepesi Attila	40	Gulácsy Lajos: Munkácsi zsidó
Györke László	41	Buzgár
Horváth Sándor	45	Gyöngyhalászok
Füzesi Magda	46	Tavaszi szélben
Lengyel Tamás	47	Gólyakalapács

STÚDIUM •

Rollay Dák Béla	50	Mégis, kinek a regénye?
Penckófer János	58	Sivai tánc
Balla D. Károly	64	Négy kísérlet a megújulásra
Beregszászi Anikó	74	Az Ungvári Állami Egyetem magyar szakos hallgatóinak megszólítási szokásai
Fedinec Csilla	80	Iskolahálózat Kárpátalján (1945-1965)
Csernicskó István	88	Egy jelenség és ami mögötte van: az ukrán nyelv és a kárpátaljai magyarság
Tóth Péter	103	Dóhovic Vazul emlékezete

MÁS •

106	A Pánsíp I–VI. évfolyamának tartalommutatója (1993-1998)
114	Számunk szerzői, közlemények, felhívások

Kádár Katalin (11), Jankovics Mária (28), Horváth Anna (44),
Koszták István (46, 113) és Medveczky Ágnes (49) grafikája.

A 2. oldal és a hátsó borító

Aleksey Popov fotójának felhasználásával készült.

AZ UNGVÁRI ÁLLAMI EGYETEM MAGYAR SZAKOS HALLGATÓINAK MEGSZÓLÍTÁSI SZOKÁSAIRÓL¹

I.

A magyar kétnyelvűség-kutatás mindeddig csupán felvetette a kétnyelvűség pragmatikai szinten jelentkező hatásának problémáját a magyar kontaktusváltozatokkal kapcsolatban.

A kétnyelvűség pragmatikai hatását tárgyaló általunk ismert magyar szakirodalom éppen ezért meglehetősen gyér. Kontra Miklós például arra hívja fel a figyelmet, hogy a pragmatikai szinten megmutatózó interferencia idővel a kommunikatív kompetencia módosulását eredményezheti (vö. Kontra 1990: 113). Mindezt a South Bend-i kétnyelvű magyar közösség *tegezés/magázásában* és a *szokott + főnévi igenév* szerkezetnek a sztenderd magyartól eltérő használatával illusztrálja (Kontra 1990: 114–117), illetve a részben a pragmatikai interferenciával magyarázható *kommunikatív kudarcokról* is szól (i.m. 118–120).

Lanstyák István disszertációjában többek között a pragmatikai szintű interferencia problémáját is felveti (1993: 136–139), s megjegyzi, hogy „A kérdés kevés figyelemben részesült eddig”, ezért az ő ismertetése csak figyelemfelkeltő szándékú (vö. Lanstyák 1993: 136). Ezután a *megszólítások*, a *névadási szokások*, a *tegezés/magázás*, a *köszönések* és a *társalgási fordulatok* terén jelentkező kontaktushatásokat említi mint olyan kérdéseket, amelyek pragmatikai szempontból kutatásra érdemesek.

A kétnyelvűségkutatás jóvoltából többek között tudjuk, hogy a kétnyelvűek nyelvhasználata *eltér* az egynyelvűekétől (vö. pl. Lanstyák 1992: 44, Sándor 1995: 132), mert az előbbieket nyelvhasználatát *kétnyelvű normák* irányítják (vö. pl. Kontra 1990: 13), így a kétnyelvűség hatása minden nyelvi szinten kimutatható (vö. pl. Rot 1967: 191). A fentiek ismeretében felvetődik a kérdés, ha a kontaktushatás a nyelv minden szintjén jelen van, kimutatható-e a pragmatikai interferencia a kárpátaljai magyarság nyelvhasználatában?

Illetve: kihasználják-e a kétnyelvűség adta lehetőségeket a kétnyelvű közösségek a mögöttes jelentéseket tekintve?

II.

Az alábbiakban egy kétnyelvű magyar közösség, az Ungvári Állami Egyetem magyar szakos hallgatóinak megszólítási szokásait vizsgáljuk, illetve mutatjuk be, végül a felvetett kérdések megválaszolásával próbálkozunk.

Az adatokat a szerző résztvevő megfigyeléssel gyűjtötte 1990 szeptembere és 1996 júliusa között. Ez időben maga is tagja volt a vizsgált közösségnek, s azóta sem szakadt meg vele a kapcsolatai, így maximálisan eleget tett Poplack (1993: 260) azon módszertani feltételeinek, melyek szerint a kétnyelvű közösségek vizsgálatában elengedhetetlen, hogy az adatokat olyan terepmunkások gyűjtsék, akik a megfigyelt közösség tagjai, s akiket annak is tartanak az adatközlők, illetve a terepmunkás nyelvi repertoárjába bele kell tartozniuk a vizsgált formáknak is (vö. még Kontra 1995: 273).

III.

A magyarországi egyetemi és főiskolai hallgatók általában *családnév + cím* (*Nagy tanár urat keresem.*), vagy csak *cím* (*Tanár úr!*) formájában említik, illetve szólítják meg tanáraikat. Ehhez képest az ungvári magyar szakos hallgatók azonos szituációban több változat közül választhatnak.

Öt alaphelyzetet különböztethetünk meg: ha

- 1) a magyar tanszék tanárait;
- 2) a tanszékvezetőt;
- 3) a tanszék magyarországi vendégtanárát;
- 4) más (nem a magyar) tanszék tanárát *szólítják meg*,

illetve ha

- 5) kívülállóknak: a) kárpátaljai magyaroknak; b) magyarországiaknak; c) orosz vagy ukrán nyelven *említik* a magyar tanszék tanárait.

1. Kárpátalján a keleti szláv szokás szerint (vö. Fülei-Szántó 1994: 32, Cserniczkó 1997a) a magyarokat is *három elemű* névvel (*családnév + keresztnév + apai név*) anyakönyvezik. Azaz *Nagy Béla*, akinek apja *Nagy Sándor*, hivatalos okmányjaiban *Nagy Béla Sándorovics*-ként (esetleg *Alekszandrovics*-ként) szerepel.² Minden kárpátaljai magyar személyi igazolványában ez a hármast név található (vö. Debreceni-Balogh 1995).

A magyarok *keresztnév + apai név* (*KN + AN*) változattal való megszólítása a beszélt nyelvben is előfordul. Egy 1996 nyarán végzett kérdőíves szociolingvisztikai vizsgálat során (vö. Cserniczkó 1997b) négy településtípusban (magyar többségű város és falu, illetve magyar kisebbségű város és falu) 144, kor, nem és iskolai végzettség szerint rétegzett felnőtt kárpátaljai magyar válaszolt arra a kérdésre, hogy szokták-e őt apai néven (*KN + AN*) szólítani. A minta 41%-a azt felelte, hogy gyakran, 37% azt, hogy ritkán, és csak 22% mondta azt, hogy egyáltalán nem. Elsősorban természetesen akkor, ha orosz vagy ukrán nyelven folyik a társalgás. De például néhány évvel ezelőtt még a magyar nyelvű beszélgetésben is a fenti módon kellett megszólítani a vezető beosztásban lévőköt, a tanítókat, tanárokat stb., többek között az ungvári egyetem magyar tanszékének oktatóit is. Kozma Endre (1995: 209) így jellemzi a helyzetet: „A magyar gyerekek például, ha tanítója a szomszédban lakó Pista bácsi volt, (akinek apja Szabó Ferenc) az iskolában egyszeriben István (vagy Sztjepan) Francoviccsal (azaz hivatalosan Szabov Sztjepan Francoviccsal) találta magát szemben.”

Ennek ellenére a magyar szakos hallgatók körében az a gyakorlat alakult ki, hogy a magyar tanszék tanárait *keresztnév + bácsi/néni* néven szólították és szólítják ma is. Tehát például *Vaszócsik Vera* docens *Vera néni*, *Kótyuk István* docens *Pista bácsi* minden egykor volt és mai ungvári magyar szakos számára.

Ennek valószínűleg egy spontán védekezési mechanizmus lehet az oka. Ugyanis a *KN + AN* használatának erőteljes támogatása (sőt erőltetése) következtében a hagyományos *Tanár úr/Tanárnő* forma használata visszaszorult (amiben kétségkívül a *Tanár úr* osztályellenes hangulata is közrejátszott), és az a helyzet állt elő, hogy az ungvári magyar szakosnak egyformán a *KN + AN* változattal kellett (volna) megszólítani az oroszul vagy ukránul előadó bármely szakos tanárát, mint az anyanyelvén előadó, ezért hozzá több szempontból is közelebb álló magyar tanszék tanárait. A magyar

nyelvben általában az idősebb ismerősök és távolabbi rokonok megszólítására használt *KN + bácsi/néni* forma viszont alkalmasnak bizonyult a tanszéki tanárok tiszteletteljes, ámde az erőltetett és idegen *KN + AN* változatot elkerülő megszólítására, s egyben a magyar szakos diák és magyar tanára közötti bensőségesebb viszony, szolidaritás kifejezésére, ezért használata megszilárdult. A megszólítás által (is) kifejezett szolidaritás és összetartozás érzésének értéke akkor válik igazán értékelhetővé és érthetővé az olvasó számára, ha elmondjuk, hogy az Ungvári Állami Egyetemnek közel 5 ezer hallgatója és több száz oktatója van, s az 1995–1996-os tanévig (amikor a matematikai és fizikai karon magyar csoport nyílt) csak a Magyar Filológiai Tanszéken folyt magyar nyelvű oktatás. Az egyetem magyar tanszékén az öt évfolyamon összesen kb. 50 diák tanult a nappali, s közel ugyanannyi levelező tagozaton. A tanszék főállású oktatóinak száma általában 5-6.

A *KN + bácsi/néni* forma jobb híján egészen fiatal tanárok megszólítására is használható. Ezt egy konkrét esettel illusztráljuk.

A tanszék egyik fiatal tanárát a felsőbb évfolyamok tegezték. Az elsőévesek erre nem kaptak felhatalmazást. A magázódás az órákon nem okozott gondot a hallgatóknak, mert ott el tudták kerülni a direkt megszólítást. Történt azonban, hogy telefonon kellett valamit megbeszélniük tanárukkal. Véletlenül voltunk tanúi az esetnek, amikor szinte az egész első évfolyam azon tanakodott, hogyan hívják a telefonhoz 30 év körüli tanárukat. A *Soós tanár úr* forma Kárpátalján ilyen esetben nem használatos, tehát fel sem merült. A *KN + AN* változat azért sem jöhetett szóba, mert a hallgatók nem ismerték a tanár apai nevét. Így végül a *Kálmán bácsi* mellett döntöttek.

A *KN + bácsi/néni* féle megszólítást a más tanszékek tanárai nem nézik jó szemmel. Az orosz és ukrán nyelv megszólítási normái szerint ugyanis tiszteletlen egy egyetemi tanár *bácsizása* vagy *nénizése*.

2. Más a helyzet a magyar tanszék vezetőjével. Őt a *KN + AN* változattal szólítják meg a hallgatók (vagy az oroszos *Petro Nyikolajevics*, vagy az ukrános *Petro Mikolajevics* formát alkalmazva). Neki több okból is „kijár” ez a megszólítás. Egyrészt *nem magyar* nemzetiségű, másrészt tanszékvezető, tehát *vezető beosztású*. Tanszékvezetőként nagyobb fokú tisztelet illeti meg, mint beosztottjait, vezetőként nagyobb távolságot tart a hallgatókkal való érintkezésben, ezért őt a kárpátaljai magyarság szemében formálisabb *KN + AN* formával illik megszólítani.

Érdekes, hogy az utóbbi egy-két évben (valószínűleg a magyarországi felsőoktatási intézményekkel való szorosabb kapcsolattartás hatására) bemutatkozáskor a tanszékvezető az elsőéves hallgatóknak a *Professzor úr* megszólítási lehetőséget ajánlotta fel, ennek ellenére azok gyorsan átvették és alkalmazták a magyar szakosok körében megszokott *KN + AN* megszólítási formát. Ezt nagyban erősíti, hogy a tanszékvezető beosztottjai, azaz a tanszéki tanárok is *Petro Mikolajevics*-nek szólítják főnöküket (vö. Sebestyén, 33).

Fontos szabályként könyvelhetjük el tehát, hogy a tanszékvezetőt *bácsizni* lehetetlen, legalábbis a helyi norma szerint.

3. Különösen érdekes az, ahogyan az ungvári magyar szakos diákok a tanszék magyarországi vendégtanárát szólítják. 1989–1994 között *Balogh Lajos* végzett vendég-
76 lektori munkát az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékén, őt 1994-ben *Böhm Edit* váltotta fel. (Mivel a szerző diákévei nagyrészt egybeesnek

Balogh Lajos ungvári tartózkodásával, a megfigyelések elsősorban az ő megszólítására vonatkoznak.)

Elsőre azt állapíthatjuk meg, hogy *Balogh Lajos* úgy illetik ungvári diákjai, ahogyan azt magyarországi hallgatói teszik. Legfeljebb az tűnhet még fel, hogy a Magyarországon szokásos *Balogh tanár úr* és *Tanár úr* változatok mellett egy harmadik is használatos, a *Lajos tanár úr*. A valóság azonban ennél valamivel bonyolultabb, ugyanis a három változat közül a legszemélytelenebb *Tanár úr*-nak és a közvetlen *Lajos tanár úr*-nak szimbolikus jelentése van.

A *Tanár úr* kívülről, egészen pontosan Magyarországról érkezett tanárt jelöl a tanszék helyi tanáraival szemben, akiket *bácsizni* szokás. Ez nem jelent diszkriminációt vagy érzelmi kirekesztést, csupán azt a tényt rögzíti, hogy a vendégtanárnak a magyarországi szokások szerinti megszólítás jár. A (*Balogh*) *Tanár úr* és a *Pista bácsi* változatok mellett a magyarországi lektor megszólítására idővel kialakult egy köztes forma, mégpedig a *Pista bácsi*-val egyenértékű *Lajos tanár úr*, amely nagyszerűen fejezi ki azt, hogy a személy, akit jelöl, közel áll az adott közösséghez, ezzel a megszólítási formával mintegy „honosításra került”, de azért azt is rögzíti, hogy Magyarországról érkezett, tehát *bácsizni* mégsem illik. A *KN + cím* használata egyértelműen a szolidaritást, a csoportba fogadást jelöli ebben az esetben, hiszen „A másik keresztnévnek ismerete és használata természetesen nagyfokú bizalmasság, vagy legalábbis e bizalmasságra való vágy jele” (Wardhaugh 1995: 241).

Mindent egybevetve tehát *Balogh Lajos* lehet *Balogh tanár úr*-nak, *Tanár úr*-nak vagy *Lajos tanár úr*-nak szólítani, de *Lajos bácsi*-nak nem.³ Ezzel szemben a helyi Kótyuk Istvánt minden hallgatója *Pista bácsi*-nak nevezte.

Jól nyomon követhetők a fentiek akkor, ha valaki azzal kopog be a magyar tanszékre, hogy „A *Tanár urat keresem*.” A *Tanár úr* azonnal mindenkiben *Balogh Lajos* asszociációja, akkor is, ha a tanszék minden férfi tanára jelen van.

4. Több változattal kell számolnunk, ha azt akarjuk megvizsgálni, hogyan szólítják az ungvári magyar szakosok a más tanszékek oktatóit.

Viszonylag egyszerű a helyzet akkor, ha orosz vagy ukrán nemzetiségű és ezen a nyelven előadó tanárról van szó, vagy olyanról, aki magyar ugyan, de nem magyarul ad elő, illetve ha magyar nyelven tartja előadásait, ám nem magyar nemzetiségű. Ilyenkor kivétel nélkül a szláv szokás szerinti *KN + AN* változat használata dukál. Probléma esetleg csak akkor adódik, ha a diákok valamilyen oknál fogva nem ismerik a tanár apai nevét. Bármilyen más megszólítási forma ugyanis ebben az esetben tiszteletlen, udvariatlan. Ha ilyenkor mégsem kerülhető el a közvetlen és direkt megszólítás, a hallgatók egy jól bevált cselhez folyamodnak. Az órarend mellett a tanár családneve után utó- és apai névnek kezdőbetűje is fel van tüntetve. Ha mód van rá, a hallgatók ezekből a betűkből próbálják kikövetkeztetni, hogyan szólítsák a tanárt. Például ha *Rosko P. M.* áll az órarendben, a tanárt hívhatják mondjuk *Pavel Mikolajevics*-nek, *Pjotr Mihajlovics*-nak stb. Ha mégsem sikerült eltalálni a helyes változatot, a tanár általában nem sértődik meg, hanem kijavítja a diák „tévedését”, aki erre elnézést kér, s a megszólítás tulajdonképpen elérte a célját: a kapcsolatteremtés megtörtént. Más a helyzet akkor, ha olyan tanárt kell megszólítani, aki magyar nemzetiségű, magyarul ad elő, de nem a magyar tanszék munkatársa. Ilyenkor a *Tanár úr* megszólítás járja, de a *Pista bácsi* vagy *Lajos tanár úr* féle változatok semmiképpen sem jöhetnek szóba.
77

Ebben az esetben a *Tanár úr* bizonyos fokú semlegességet jelöl. Természetes, hogy az ilyen tanárt nem lehet *bácsizni* (hiányzik az a szolidaritás, ami a magyar szakos diákok és a magyar tanszék tanárait összeköti, az ilyen tanár nem tagja ennek a mikro-közösségnek), de a *KN + AN* forma is furcsán hatna ma már egy magyarul előadó magyar tanár megszólításaként.⁴

5. Figyelemre méltó az is, hogyan *említik* az ungvári egyetem magyar szakos hallgatói a magyar tanszék tanárait a helyi magyarokkal, a magyarországiakkal és az oroszul vagy ukránul beszélőkkel való kommunikációban.

A kárpátaljai magyarokkal való beszélgetésekben a magyar tanszék tanárait *Kati néni*-ként, *Pista bácsi*-ként említik. Magyarországi beszédpartnerek számára ugyanők mint *Horváth tanárnő* és *Kótyuk tanár úr* jelennek meg. Ha oroszul vagy ukránul folyik a társalgás, előbbiből azonnal *Katyerina Ivanovna*, utóbbiból *Sztyepan Ivanovics* lesz.

IV.

A fent röviden ismertett normarendszer kialakulását és fennmaradását elősegítette, hogy kis tanszékről van szó, melynek személyi állománya hosszú évekig (közel 20 évig) szinte teljesen változatlan volt. Jelentősebb változásokra a tanári karban csupán 1994-ben került sor, amikor néhányan nyugdíjba vonultak, helyükre fiatalabbak érkeztek. Ez a megszólítási szokásokra is hatással lesz valószínűleg. A jelenlegi normarendszer felbomlását siettetni az is, hogy 1990-től egy-egy évfolyam⁵ rendszeresen egy szemeszteres részképzésen vesz részt valamelyik magyarországi egyetemen⁶, és a hazatérő diákok körében terjed a Magyarországon szokásos *Tanár úr/Tanárnő* változat. Ezt alkalmazzák minden olyan esetben, amikor nincs oda vonatkozatható kikristályosodott norma, tehát így szólítják például a tanszék újonnan odakerült fiatalabb tanárait.

V.

A bemutatott esettanulmány kapcsán ismételten megerősítést nyert, hogy a megszólításnak normái vannak, amelyek éppúgy megsérthetőek, mint pl. a helyesírási szabályok (vö. Ervin-Tripp 1979: 320). Az egyes változatok közötti választást a beszédhelyzet és a beszédpartner határozza meg.

Most pedig lássuk, a fentiek alapján milyen választ kapunk a felvetett kérdésekre!

- 1) Az ungvári magyar szakos egyetemi hallgatók megszólítási normái a) az orosz és ukrán, b) a magyarországi és c) a kárpátaljai magyar megszólítási normákból ötvöződnek, azaz nem egészen azonosak sem az egynyelvű orosz és ukrán, sem a szintén egynyelvű normák irányította magyarországi magyar megszólítási normákkal⁷, tehát *köztes normákról* van szó.⁸
- 2) A kárpátaljai magyar kontaktusváltozatban a kétnyelvűség pragmatikai szintű hatása is megfigyelhető.
- 3) A közösség által használt változatok más-más szimbolikus jelentést hordoznak, és megoszlanak a közösség első és másodnyelve között (bár az első nyelvi elemek száma túlsúlyban van, ami valószínűleg elsőnyelv-domináns kétnyelvűségre utal).

JEGYZETEK

- 1 Bővebben lásd Beregszászi – Cserniczkó (1995, 1998).
- 2 Az igazolványban természetesen cirill betűkkel írva: Надь Бейла Шандорович.
- 3 Pedig Balogh Lajos kora és megjelenése alapján nyugodtan lehetne bácsi.
- 4 Az, hogy magyar anyanyelvű, de nem a magyar tanszéken dolgozó tanár magyarul adjon elő az ungvári egyetemen, csak 1995-től lehetséges.
- 5 A mindenkori harmadik.
- 6 Általában a KLTE-n vagy az ELTE-n.
- 7 A közösen beszélt nyelv nem feltétlenül jelenti azt, hogy a szociolingvisztikai szabályok is azonosak (vö. Ervin-Tripp: 1979:327).
- 8 Kontra Miklós és Pléh Csaba, a Ronald Wardhaugh Szociolingvisztika című könyvéhez írott feladatok összeállítói is utalnak erre: „A kisebbségi magyarok névhasználata és megszólítási rendszere lényegesen eltérhet a magyarországitól.” Vö. Wardhaugh (1993: 247).

IRODALOM

- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 1995. Kárpátaljai „Minek nevezzelek?” *Kétnyelvűség* III/3: 71–74.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 1998. A megszólítás változatai az Ungvári Állami Egyetem magyar szakos hallgatóinak körében. In: Sándor Klára szerk. *Nyelvi változó – nyelvi változás*, 171–178. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Cserniczkó István 1997a. *Imja, otcsestvto. Az apai név használata a kárpátaljai magyarok körében*. In: B. Gergely Piroska és Hajdú Mihály szerk. *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia Előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.)* I. kötet, 162–167. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. szám. Budapest–Miskolc: A Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete, 1997.
- Cserniczkó 1997b. A kárpátaljai magyarok kétnyelvűsége. *Szivárvány* XVIII/2: 117–124.
- Debreceni Anikó – Balogh Lajos 1995. Magyar asszonynevek Kárpátalján. *Magyar Nyelv* XCI 340–345.
- Ervin-Tripp, Susan 1979. A szociolingvisztikai szabályokról: változtatás és együttes előfordulás. In: Pléh Csaba és Terestyéni Tamás szerk. *Beszédaktus, kommunikáció, interakció*, 320–364. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- Fülei-Szántó Endre 1994. *A verbális érintés*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Kontra Miklós 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Kontra Miklós 1995. Módszertani megjegyzések az amerikai magyar eldöntendő kérdőintonáció kapcsán. In: Kassai Ilona szerk. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, 271–285. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Kozma Endre 1995. Áldozat a fennmaradásért. *Magyar Szemle* 1995/2.
- Lanstyák István 1992. Nyelvünk jövőjéről – jelen időben. *Holnap* III/10.
- Lanstyák István 1993. *A szlovákiai magyar nyelvváltozatok nyelvkörnyezeti és kontaktusnyelvészeti kérdései a területen*. Pozsony: kézirat. Kandidátusi értekezés.
- Poplack, S. 1993. Variation theory and language contact: concepts, methods and data. In: Preston, D. R. ed. *American Dialect Research*, 251–286. Amsterdam: John Benjamins.
- Rot A. 1967. Magyar–ukrán és ukrán–magyar kétnyelvűség Kárpát-Ukrajnában. *Magyar Nyelvőr* XCI/2., 185–191.
- Sándor Klára 1995. Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola: a kisebbségi kétnyelvűség. *Regio* 1995/4., 121–148.
- Sebestyén Árpád. *A kárpátukrajnai magyarság nyelvhasználatának kérdései napjainkban: a magyar nyelv helyzete és fejlődésének főbb kérdései a területen*. Kézirat év és hely nélkül.